

Gaspar FELIU I MONTFORT, *El funcionament del règim senyorial a l'edat moderna. L'exemple del Pla d'Urgell*, «Cròniques». Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1990.

La Catalunya Nova ha estat una gran desconeguda de la nostra història agrària. Medievalistes com A. Altisent (1966, 1981) i P. H. Freedman (1982) han començat a posar les bases del seu coneixement per a pobles de la Conca de Barberà o del Pla d'Urgell. Aquestes recerques han servit per a observar la fal·làcia de l'existència d'una Catalunya franca. Gaspar Feliu no estudia la formació d'aquest feudalisme, sinó el caràcter del seu règim senyorial en el feudalisme tardà.

L'estudi de Gaspar Feliu sobre el Pla d'Urgell, com el d'Enric Vicedo (1991) sobre les terres de Lleida, identifica una Catalunya força diferent de la de les terres de masos, que ha servit sovint per a imposar una visió hegemònica de la Catalunya agrària que no es corresponia amb la totalitat catalana. P. Vilar (1962) ja havia identificat uns vius contrastos al si de Catalunya i evocava el rerefons d'una propietat comunal a l'oest català.

El llibre de Gaspar Feliu, centrat en la comanda de Barbens, de l'Espluga Calba i del gran priorat de l'orde de l'Hospital i en les baronies de Bellpuig i Linyola, d'ençà del 1642 dels ducs de Sessa, serà una peça de consulta quan es vulguin reconstruir les Catalunyes agràries de l'antic règim. L'obra, enllestida ja el 1980, ha hagut d'esperar però una dècada per a ser publicada.

El segle XVI el Pla d'Urgell era força diferent dels territoris de l'est del Llobregat, perquè era un territori pobre, curull de termes ròncs i terres no establertes i marcat per l'escassetat d'aigua. D'aquí l'important paper de basses i recs i la singularitat dels plets d'aigua, que explicaria més d'un episodi de bàndols de la Catalunya occidental.

Gaspar Feliu dedica tot un capítol a descriure el règim senyorial del territori. Tot i el remarcable interès d'aquest esforç hauria estat, tal vegada, més adient una aproximació menys jurídic-descriptiva o tant jurídic-descriptiva com històric-explicativa. Ell mateix ens parla d'un feudalisme occidental lligat a l'organització de la defensa i el repoblament, del qual derivaria un vassallatge col·lectiu i no, com ens explica Hinojosa, individual i fruit de l'encomanament (p. 22). Seguint aquest raonament, hauria estat oportuna una especificació més concreta del caràcter originari de la zona. Des d'aquesta perspectiva esdevindria més clarificada la no existència de censos sobre moltes terres (p. 93, nota 100), la no existència d'una condició emfitèutica formalment clara (p. 93, nota 102), situaria l'aparent contradicció entre senyoria alodial (p. 53, nota 15) i terres alodials pageses (p. 23 i p. 60 nota 177) al costat de la poca importància dels diumenges (p. 21), i s'aproximaria d'una manera més útil al tema de la capbrevació, i relacio-

---

naría el grau de fiabilitat dels capbreus que primer afirma (p. 20) amb la posterior identificació de terres de la senyoria territorial no subjectes a capbreuació (p. 42). Hauríem preferit, doncs, una aproximació històrica més interpretativa i lligada que intentés, per exemple, desentebolir la importància i al mateix temps l'ambigua titularitat de les terres vagants (ps. 21-22. 42) —en cap cas no repartides entre particulars—, o perquè, pel fet de ser poble que pagava questia, Castellnou de Seana es considerava lliure de pagar lluïisme i de capbreuar (p. 55, nota 63), o el sentit de l'existència de la jove comunitària (p. 31). A la Catalunya occidental la formació d'un feudalisme més tardà, més directament militar i més ràpidament forjat podria explicar millor l'especial configuració del seu règim senyorial. La importància i el pes de coses com ara la questia, fins al punt que es tendís «a confondre sota el seu nom tots els pagaments de quantitats fixes anuals» i que hom parlés «de quísties, en plural» (p. 29) o que el seu repartiment, casa per casa, pogués ser font de bàndols dins un municipi o la importància dels emprius, dels destrets i els treballs personals al costat de la inicial feblesa emfitèutica. La jurisdicció, ens diu Gaspar Feliu amb encert, com a renda no és gran cosa i en canvi és la clau de volta de tot el sistema senyorial (p. 26). Tal vegada, i a remolc del caràcter militar-feudal, la condició jurisdiccional va col·laborar decisivament a la formació d'allò que solem entendre per domini directe.

Sigui com sigui, el feudalisme de la Catalunya occidental no sembla inscriure's originàriament dins un model emfitèutic clàssic. Poc importa, però, la debilitat originària del que solem entendre per domini directe, perquè, en definitiva, a través dels mecanismes de la senyoria feudal i la plena jurisdicció, el senyor obtenia coses ben substancials. Les terres estaven subjectes al lluïisme, al terç i a la fadiga, tot i la sovint condonació de la meitat, i les herbes estaven subjectes al terç. La senyoria no necessitava l'emfiteusi per a obtenir terç. És coneguda l'assimilació que, per extensió, l'emfiteusi va fer del lluïisme feudal, allunyant-lo de tota aproximació al 2% del dret romà. Ara bé, també es podria interpretar aquest terç com la prova d'una gradual penetració del domini directe en el feudalisme de l'oest. Aquest terç pel que fa a les herbes seria expressió, aleshores, d'una senyoria útil no dividida entre els particulars dels pobles. Les terres molt sovint no pagaven censos, però, en canvi, Gaspar Feliu identifica coses més rendibles, com el terratge i, segons l'autor, els censos proporcionals dels establiments del segle XVIII podien haver estat precisament una decisió senyorial per a no perdre el terratge. El senyor obtenia arreu el delme, part del lleó dels ingressos senyorials. En aquest aspecte no diferia pas del règim senyorial de la Catalunya Vella, ni tampoc quan procurava, no sense conflictitat, fer-lo extensiu sobre la vinya i les oliveres, els nous conreus més rendibles. La debilitat del domini directe no fou obstacle perquè, a partir de l'ambigua titularitat de les terres vagants, la senyoria, en el procés d'extensió agrària del segle XVIII, se les apropiés definitivament, a diferència de la Catalunya Vella, on, per exemple, els erms solien ser les terres marginals dels masos, susceptibles de sots-establiments.

Una part valuosa i substancial del llibre és tot l'esforç que dedica Gaspar Feliu a verificar el nivell mínim de subsistència de l'explotació pagesa, a esbrinar la taxa de sostracció feudal i a identificar la condició social i els beneficis dels sectors que invertien en l'arrendament dels drets senyorials. La minuciositat amb què intenta precisar una cosa i l'altra col·labora a identificar-nos un feudalisme

robust i que sap mantenir posicions, una configuració de fortunes entorn dels beneficis de la gestió de la renda senyorial, però també una societat sovint per sota del nivell de subsistència.

Secularment terres cedides pel senyor als pagesos a beneplàcit sobre terres vagants i sobre termes rònecs tendien a esdevenir possessió indefinida dels pagesos, si bé no escripturada. Aquesta situació a la segona meitat del segle XVIII desemboca en un intens procés d'establiments, molt especialment al decenni del 1770. Segons l'autor, això no era tant una decisió senyorial com el resultat d'una pressió d'inversors. A través d'aquests establiments la senyoria, fos l'ordre de Sant Joan o fos el duc de Sessa, consolidava definitivament el domini directe sobre unes terres de condició dominical fosca. Es generava aleshores un doble moviment: la confirmació de l'útil entre els pagesos, l'altra cara de la moneda de la cristallització emfitèutica i l'obertura a la inversió burgesa. El procés establidor del Pla d'Urgell el segle XVIII és assimilable a l'expansió colonitzadora de les terres de Lleida del mateix segle estudiada per E. Vicedo (1991). Potser els límits documentals de l'estudi de Gaspar Feliu, cenyits a una documentació senyorial, no ens permeten, però, observar clarament les bases d'un futur desenvolupament capitalista com en el cas de les terres de Lleida d'E. Vicedo.

A diferència de la Catalunya Vella, a la Catalunya de l'oest la senyoria sembla no compartir amb cap més categoria social agrària el poder contractual i la via va ésser exclusivament a excepció de les masoveries de castell, l'establiment emfitèutic a mans del senyor sense sots-emfiteusis pageses. Gaspar Feliu insinua només entre línies l'ús de parcels i jornalers pels obtentors, a través de l'establiment senyorial, de grans extensions (ps. 83, 85). La senyoria contrarestavat la perpetuïtat amb el delme, que creixia a remolc dels nous establiments i molt sovint també amb la proporcionalitat de censos en natura o bé amb entrades no simbòliques. Comptava, i no subsidiàriament, amb els lluïsmes que la revaloració de la terra multiplicava. Els set mil jornals de terra repartits en cinc-cents establiments de la baronia de Bellpuig i de Linyola consolidava pagesos, però, també, diferències internes. Mentre que un 14% dels emfiteutes aconseguien el 50% de la terra establerta, un 32% només n'aconseguia el 9%. Moltes famílies quedaven per sota de les condicions mínimes per a passar l'any. El 1780 només quasi la quarta part —18— dels pagesos pròpiament dits de Palau d'Anglesola i només la meitat —9— dels de Sidamon disposaven de la superfície mínima necessària per a l'autosuficiència.

Gaspar Feliu remarca, això no obstant, la importància d'aquest procés per a l'estructura de la propietat a l'hora de la desamortització, perquè aquestes terres, en lloc de consolidar-se com a latifundis de ducs o en terres de l'església a desamortitzar per burgesia absentista, en bona part consolidava una capa de mitjana i petita pagesia, «l'ossada —diu— de l'estructura agrària de la zona» (p. 85). «De fet, les grans propietats que es poden trobar actualment al Pla d'Urgell —diu en una altra ocasió— són formades en gran part per les terres que no constaven com a establertes en el moment de la desamortització» (p. 158). Potser això —la consolidació d'una franja d'emfiteutes i l'aparició de la inversió burgesa en el procés establidor del segle XVIII— explicaria a la llarga millor que no pas un aprofitament tàctic del tarannà legislatiu de l'administració borbònica, com a vegades sembla suposar Gaspar Feliu (p. 147), l'impuls renovat d'una con-

flictivitat multifacètica (contra la questia, la jurisdicció i el deute) a la zona. Aquesta conflictivitat posa en evidència aliances lògiques però sovint contradictòries: antifeudals entre burgesia rural i pagesia, i anticapitalistes entre senyors i pagesia, cosa que prefigura, diu l'autor, la ruptura carlisme-liberalisme del segle XIX.

Les deduccions sobre la collita en el seu conjunt, drets senyorials, cadastre i deutes —segons les recerques fetes de Palau d'Anglesola i de Sidamon— s'enduïen la quarta part de la collita, i la llavor una altra quarta part, i al pagès li quedava la meitat d'aquesta —com en una parceria— amb un cert avantatge a mesura que avançava el segle. En aquesta anàlisi Gaspar Feliu coincideix amb E. Tello (1987) sobre la necessitat de no negligir el cadastre i n'observa sovint l'equiparació amb les rendes senyorials, malgrat algunes rebaixes com les de Palau d'Anglesola del 1784. A més, el cadastre, en haver de ser satisfet en diners, representava un escreix per al pagès. D'aquesta detracció el marge de beneficis dels arrendataris arribava a una mitjana entre anys bons i dolents de més del 40% (p. 96). Els arrendataris —que a partir de mitjan del XVIII foren sobretot pagesos-comerciants que formaren companyies estables (com el grup de Calaf)— arrodoniren fortunes. És difícil davant d'aquest quadre desestimar la capacitat de l'economia senyorial per reactualitzar rendes, en bona mesura aconseguit pel que fa al segle XVIII amb l'expansió de l'establiment i els creixents percentatges procedents de la vinya —amb una mitjana de més del terç de la collita pel que fa a Palau— i els olivars —amb una mitjana de quasi el terç de la collita pel que fa a Sidamon (p. 120). A la segona meitat del segle XVIII els ingressos senyorials creixien més de pressa que no els preus a causa de l'increment de la superfície i de la productivitat especialment amb la vinya i l'olivera.

Una documentació escassa i poc contrastada ens deixa massa llecs pel que fa a la ramaderia. Tot i que les contradiccions entre rics i pobres o entre terratinents i drets comunals o pastures en la confrontació ramaderia-agricultura són considerades per l'autor com un dels factors catalitzadors de posicions entre carlins i liberals al segle XIX.

El creixement econòmic del segle XVIII a les terres de ponent, ens explica Gaspar Feliu, més que millorar els nivells de vida, féu possible el manteniment de la població amb límits aviat superats. El pes de la detracció total i la qualitat relativa de l'explotació familiar explicaria l'endeutament endèmic de particulars i especialment d'universitats i el possible trasvasament entre un endeutament i l'altre. Qualsevol eventualitat, males collites o esdeveniments aparentment accidentals com el pledejament antisenyorial i la guerra constant d'ençà del 1640, abocava aquesta societat, sempre a la frontera de la subsistència, cap a l'endeutament endèmic. Els beneficiaris d'aquest endeutament eren els senyors i/o els arrendataris. L'amortització del deute per mitjà de les concòrdies es convertia en una punció més de la detracció feudal sigui a través del terç d'herbes i fems, sigui a través de la venda temporal (arrendament) de les herbes, sigui a través dels vintens, onzens o vuitens de la collita. Però la barreja de rendes senyorials i deute era un fet antic a la zona molt anterior a les guerres del segle XVII i al cadastre del XVIII. El 1419, per exemple, Mollerussa ja demanava al seu senyor que es fes càrrec de diversos censals que pesaven 700 lliures anuals de pensió. L'endeutament col·lectiu de la Catalunya de l'oest havia de tenir arrels profundes anteriors

al feudalisme tardà, la qual ens obligaria a anar més enllà d'una lectura massa recent del tema, tot i que la guerra i el cadastre agreujaren el deute. L'endeutament —com ha demostrat E. Tello amb els censals de la Segarra (1986)— formava part del sistema d'economia de subsistència en el qual el senyor i/o creditor no podia arribar a l'expropiació total, a no ser que s'avingués a disposar de terra sense mà d'obra. Però l'endeutament era rendible, perquè els beneficiaris cobraven amb escreix, sense concòrdia o amb concòrdia, ja que la suma dels interessos pagats sempre superava de sobra el capital inicial. El caràcter de l'endeutament col·lectiu de la Catalunya occidental no sembla trobar paral·lelisme de les mateixes dimensions a la Catalunya Vella. Una altra singularitat que cal retenir.

Han passat trenta anys des dels treballs decisius a casa nostra de P. Vilar, i estudis com el de Gaspar Feliu per al Pla d'Urgell al costat dels d'E. Vicedo per a les terres de Lleida i d'E. Tello per a la Segarra suposen un important pas endavant. Les tres Catalunyes de P. Vilar, que han estat precursoras de noves anàlisis, se'ns tornen ja limitades. Ara caldrà no sols continuar amb nous estudis empírics, sinó també avançar en una perspectiva que integri les singularitats en una interpretació global. Explicar, per exemple, allò que P. Vilar insinuava quan deia que la unitat relativa del dret català no havia pogut deixar de fer-se sentir a la Catalunya de l'oest.

Eva SERRA